

УДК 332/63:631.548

О. В. Мороз,д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту та моделювання в економіці,
Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця**Н. П. Карачина,**д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту та моделювання в економіці,
Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця**Т. В. Вакар,**здобувач кафедри менеджменту та моделювання в економіці,
Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця**О. Ю. Кравчук,**здобувач кафедри менеджменту та моделювання в економіці,
Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОПОРТУНІСТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ ПОВЕДІНКИ ТА ВІДПОВІДНИХ СУСПІЛЬНИХ ВТРАТ В АГРАРНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

O. Moroz,

Doctor in Economic Sciences, Professor of management and modeling in economy Department,
Vinnitsia National Technical University, Vinnitsa

N. Karachyna,

Doctor in Economic Sciences, Professor of management and modeling in economy Department,
Vinnitsia National Technical University, Vinnitsa

T. Vakar,

Getter of management and modeling in economy Department,
Vinnitsia National Technical University, Vinnitsa

O. Kravchuk,

Getter of management and modeling in economy Department,
Vinnitsia National Technical University . Vinnitsa

IDENTIFICATION OPORTUNISTICHNIIH BEHAVIORS AND RELEVANT SOCIAL LOSSES IN AGRICULTURE UKRAINE

Здійснено опис історії та проблематики останньої ринкової реформи в сільському господарстві України в контексті ключових понять "економічний опортунізм" та множини моделей поведінки в процесі модернізації. Зазначене представляється актуальним з огляду на наявність цілої низки дисфункцій сформованого в результаті реформ економічного механізму та негативних наслідків його реалізації у галузі. На цій основі акцентовано увагу на визначальній ролі фактору опортунізму в зазначених реформах. Окреслено сутність опортуністичної моделі поведінки всіх реципієнтних до галузі та реформ груп економічних агентів. Аргументовано доцільність аналізу реформ з точки зору теорії катастроф, зокрема за констатації альтернативності векторів змін під впливом різних атракторів модернізації. Обгрунтовано принципову можливість ефективного реформування лише за умови формування виробничо-орієнтованої моделі поведінки як загального тренду змін. Важливість запропонованого концепту обумовлена можливістю його використання при корегуванні подальших реформ у галузі.

Done description of the history and problems of the last market reforms in agriculture in Ukraine in the context of the key concepts of "economic opportunism" and set behavior during upgrades. The above seems relevant given the presence of a number of dysfunctions formed as a result of the reform of the economic mechanism and the negative consequences of its implementation in the field. On this basis, attention is focused on defining the role of opportunism factor in these reforms. Outlined the essence of opportunistic behaviors of the recipient to the field of reform groups and economic agents. Argued feasibility analysis of reform in terms of the theory of catastrophes, including finding alternative vector changes under different attractors upgrades. Grounded theoretical possibility of effective reform only if the formation production-oriented behaviors as a general trend change. The importance of the proposed concept due to its possible use in correcting further reforms in the sector.

Ключові слова: опортунізм, сільське господарство України, ринкові реформи, моделі поведінки, аттрактори розвитку.

Key words: opportunism, agriculture Ukraine, market reforms, behaviors of attractors.

ВСТУП

Україна традиційно асоціюється із країною виключно високого потенціалу аграрного виробництва, а також значної частки сільського населення — найвищі серед країн ЄС. Статистичні дані галузевої динаміки за останні десятиліття підтверджують економічне зростання, що змінило кризовий період 90-х рр. Водночас наявні на даний час численні проблеми вітчизняного аграрного сектору економіки правомірно розглядати в контексті реалізації загального процесу ринкових реформ, який, як відомо, розпочався після 1985 р. До таких проблем слід віднести подальше суттєве відставання галузі від аналогів країн ЄС за сукупністю економічних показників, перш за все продуктивності, ефективності, прибутковості та ін. не зважаючи на той факт, що з початку 2000-х рр. таке відставання істотно зменшилося. Натомість соціально-економічний стан аграрного соціуму країни залишається критично низьким з огляду на незадовільний рівень якості життя на селі, масове безробіття та відсутність перспектив працевлаштування, низькі демографічні характеристики і т.д. По суті у зазначеному секторі національного господарства продовжується і посилюється негативний ефект відсутності залежності між економічними і соціальними параметрами, що, безумовно, є національною проблемою. Звідси саме ці два аспекти — висока економічна роль галузі і соціальна вразливість аграрного соціуму — і надалі залишатимуться детермінантними факторами наявних і потенційних проблем та конфліктів, а також перспектив розвитку. Тому дослідження у цьому напрямі продовжують зберігати актуальність.

СТАН ВИВЧЕНОСТІ ПИТАННЯ

Галузеві кризові тенденції та проблеми достатньо широко вивчаються вітчизняними вченими-економістами. Так, достатньо детальний опис зазначеного наведено у працях П. Саблука, М. Маліка, П. Гайдуцького, Б. Пасхавера, В. Юрчишина та ін. [1—5]. Слід зазначити, що у згаданих роботах сучасні проблеми галузі правильно розглядаються в контексті ринкових реформ, тобто за причинно-наслідковим ланцюгом об'єктивних та суб'єктивних факторів згаданих модернізацій; останні із факторів обумовлюють принципову можливість визначення помилок реформ та обґрунтування необхідних змін.

Разом із тим, на нашу думку, аналізування прорахунків реформування не має достатнього теоретичного обґрунтування через відсутність чіткої концепції опису моделі змін. Так, галузеві дослідження у зазначеному ракурсі фактично не розглядають фактор опортунізму, опортуністичної діяльності та відповідних моделей поведінки як стратегієутворюючих чи, більше того, детермінантних факторів формування особливостей ринкового середовища в аграрному секторі України і традиційної регулятивної політики як загального фонового фактору реформ. Між тим пояснити негативні ефекти, що виникли у галузі внаслідок ринкових реформ, як вважаємо, не можливо без розгляду саме фактору економічного опортунізму. Хотіли б особливо підкреслити, що загалом і у світі, і в Україні теоретичне та практичне вирішення проблеми опортуністичної діяльності в аграрному секторі як конкретного соціально-економічного явища залишаються мало вивченими. Звідси і необхідність у відповідних

дослідженнях, що визначили мету даної статті та постановку задачі аналізування проблеми.

МЕТА І МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є опис принципів моделювання ефекту опортуністичної моделі поведінки; зазначене здійснено на прикладі сільськогосподарства України, а саме: при аналізуванні історії ринкових реформ у галузі з початку 90-х рр. та наявних внаслідок цих процесів дисфункцій. Методологічний базис відповідної парадигми формувався на основі теорій агентських відносин, катастроф, економічної поведінки та ін. в рамках загальної неокласичної та інституційної теорій. Відповідно виходили із гіпотези про наступне: 1) опортунізм проявляється і ідентифікується на рівні відносин між групами окремих економічних агентів, що об'єднані спільними мотивами у господарській діяльності; при цьому ефект опортунізму передбачає виділення множини груп агентів, які є реципієнтними (залежними) від конкретної економічної системи; 2) негативні ефекти ринкової реформи у галузі можуть бути описані моделлю катастрофічних змін, де конфігурація ретроспективи біфуркаційних точок, атракторів, сценаріїв потенційних та реальних змін були визначені передусім вектором опортунізму; 3) опортунізм (економічний) повинен вивчатися насамперед як окремий тип економічної поведінки за всіма атрибутами моделі такої поведінки; 4) економічний опортунізм — і це є новим підходом у теорії — повинен розглядатися як реальний фактор ринкової системи, що є інституційним за своєю природою, проте водночас має власну економічну інтерпретацію (тобто має вираз через економічні показники: свою "ціну", витрати на своє існування та подолання, може бути оціненим через втрати і т.д.); 5) ефект опортунізму може бути описаний за сценарієм того, які групи агентів отримують вигоду чи погіршують свій стан, тобто за моделлю Паретто-ефекту.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Слід підкреслити дуже незначне поширення та використання терміну "опортунізм (економічний опортунізм)" у сучасній вітчизняній економічній теорії та практиці; водночас опис даного концепту у світовій економічній літературі також представляється достатньо фрагментарним.

У свою чергу, уточнення категорії представляється важливим з огляду на досить різне її тлумачення у літературі. Традиційне тлумачення терміну у колишньому СРСР мало політич-

не акцентування [6], що унеможливило його економічне використання. В інших роботах запропоновано [7] під терміном опортунізм (франц. *opportunism* — пристосовництво від лат. *opportunus* — зручний, вигідний, слушний) запропоновано розуміти поведінку, метою якої є отримання вигоди нечесним шляхом. Аналогічним в цілому є більш сучасне визначення Б. Корнейчука, який опортунізм трактує як поведінку, що "...націлена на переслідування власного інтересу і не обмежена міркуваннями моралі, тобто з використанням обману, хитрості і підступності" [8, с. 245]. П. Мілгром і Дж. Робертс вважають, що опортуністична поведінка — це "...егоїстична поведінка, що не стримується міркуваннями морального порядку" [9, с. 379]. Звертаємо увагу, що в обох випадках акцент зроблено на моральних складових економічних відносин, а отже, тут одразу виникає проблема чіткої економічної інтерпретації понять.

Натомість В. Тамбовцев вважає [10], що під опортунізмом слід розуміти використання чужих ресурсів у своїх приватних цілях; вважаємо, що дана точка зору не дозволяє визначити кримінальний чи моральний аспекти визначення категорії, тобто її економічний зміст є досить проблематичним. Тим не менше, із вищезазначеного можна зробити висновок про те, що опортунізм асоціюється принаймні більшістю дослідників як негативний соціально тип поведінки. Проте це явище характеризується широким спектром характеристик — від морально-етичного до безпосередньо кримінального, і таке широке тлумачення не дозволяє адекватно інтегрувати категорію до практики та теорії економічного аналізу.

У свою чергу, хотіли б звернути увагу на попередньо опублікованих роботах авторів статті [11—13], де було зроблено спробу визначити дану категорію та здійснити опис моделі відповідної діяльності. І в даному разі, і у вище згаданих роботах [11—13] акцентовано увагу на тому, що термін "економічний опортунізм" принципово не може асоціюватися із протиправною діяльністю. Економічний опортунізм безпосередньо не порушує існуючого законодавства. Звідси проблема такої моделі поведінки полягає не у правовому, а морально-етичному полі оцінювання сутності економічної (господарської) діяльності окремих агентів. Тому ключовим стає визначення принципів, критеріїв та показників такого оцінювання, тобто безпосереднього апарату ідентифікації категорії за нечітко-множинним оцінюванням економічного опортунізму як інституційного явища.

Отже, на нашу думку, представляється найбільш обґрунтованим під категорією "опортунізм" розуміти особливий тип економічної поведінки, який має логічні негативні соціально-економічні наслідки у порівнянні із альтернативою іншого можливого типу поведінки. Хотіли б особливо підкреслити, що віднесення такого типу поведінки до опортуністичних базується на дуалізмі оцінювання між полюсами "очікування певної поведінки" та "реальна поведінка". Відповідно ступінь опортунізму визначається відмінностями між очікуваною поведінкою і реальною: апіорі чим більшими є відмінності, тим потенційно сильнішим може бути опортунізм у тому випадку, коли це обумовлено безпосередньо специфічною поведінкою окремих груп агентів.

Водночас логічно конкретизувати категорію як саме "економічний опортунізм" на відміну від опортуністичної діяльності у політиці, соціальній, правовій та ін. сферах. Звідси економічний опортунізм може бути асоційованим із функціональністю факторів інституційного впливу, тобто неекономічних факторів, вплив яких має прямі економічні наслідки, вартість, ціну, конкретні втрати чи вигоди суспільного виміру.

Важливим представляється питання хто може оцінювати наявність і ступінь економічного опортунізму, тобто чия точка зору в даному разі виступатиме в якості кінцевої інстанції, адже у будь-якій економічній/соціальній діяльності різні дії з боку різних агентів можуть мати різні оцінки. Очевидно, в даному разі може бути застосованим принцип оцінювання через загальний показник різниці між потенційною та реальною продуктивністю, ефективністю та результативністю конкретної економічної системи. Така теза може розглядатися як синонім суспільного виміру.

Загальна аналітична модель опису універсального економічного опортунізму передбачає особливий тип контрактних відносин, в результаті реалізації яких якась група агентів досягає такої структури економічних відносин, коли отримує усталену вигоду за умови погіршення стану інших груп агентів, що супроводжується істотним і негативним у суспільному вимірі соціально-економічним ефектом. У реальності такий дисбаланс полягає найчастіше у перерозподілі створюваної вартості на користь якоїсь однієї групи агентів за рахунок інших; при цьому суспільство загалом втрачає набагато більше, аніж вирашає хоча б однієї сторони. Таким чином, в основі універсальної економічної опортуністичної діяльності першо-

черговим є принцип порушення балансу інтересів різних груп агентів та створення конфлікту між ними. Останній має певне поле інтересів та параметри конфліктності.

Методологічно зазначений ефект може бути описаний за хрестоматійною моделлю Паретто-ефекту, за якою суспільно схваленою може бути лише та ситуація, коли поліпшення стану якоїсь групи агентів досягається не за рахунок погіршення стану інших груп. Іншими словами, якби ринкова реформа у сільському господарстві призвела до покращення стану, наприклад, нової для суспільства групи агентів бізнесу, а стан інших груп соціуму не погіршився, то це могло бути визнаним як допустимий сценарій. Натомість, як відомо, реформи супроводжувалися погіршенням переважної частини аграрного соціуму, що принципово не відповідає моделі Паретто-ефекту.

Слід зазначити, що оцінювання втрат і вигоди як результату ринкових аграрних реформ за Паретто-моделлю має, як вважаємо, багатовимірний вигляд. Так, негативні соціально-економічні ефекти реформ проявилися у наступному: 1) руйнації інфраструктури сіл; 2) деформації ринку праці на селі; 3) різкому відставанні рівня якості життя на селі; 4) обмеження продуктивності галузі; 5) руйнуванні морально-етичних основ аграрного соціуму загалом. Таким чином, ефекти опортунізму насамперед реалізується у матриці критеріїв між ринковою і соціальною результативністю, що потребує окремого інтегрованого економічного оцінювання.

Інституційна ідентифікація економічного опортунізму передбачає, що відповідні ефекти мають прояв насамперед на ментальному рівні нації чи окремих груп агентів, при чому як на мікро-, так і на макроекономічних рівнях — діях окремого суб'єкту, сімейному господарстві, підприємстві, групі підприємств, галузі.

Історія останніх ринкових аграрних реформ в Україні базується на яскраво вираженому дисбалансі між очікуваннями соціуму від змін та реальними їхніми наслідками. Нагадаємо, що на початку 90-х рр. ХХ ст. відбулася трансформація сільськогосподарського виробництва від колгоспно-радгоспної системи з обмеженням одноосібним господарюванням до економічної системи, яка будувалася на пріоритеті приватної власності із можливими інтерпретаціями широкого переліку організаційних форм, які і досі важко адекватно класифікувати, але в основі яких були закладені детермінанти приватної власності та ринкова адаптивність. За всіма

очікуваннями це повинно було різко підвищити продуктивність та ефективність системи, у т.ч. соціальні параметри останньої. В реальності ж зростання продуктивності та ефективності було досягнуто в обмеженому секторі сільськогосподарського виробництва, як правило, не аграрної капіталізації, натомість в інших мало місце різке погіршення як економічних, так і соціальних показників.

Модель економічного опортунізму може мати інтерпретацію в термінах теорії катастроф, викладені, наприклад, у роботі [14]; прикладом інтерпретації зазначеного може бути монографія [15].

Передусім слід зазначити, що вплив реформ реалізується в певний критичний для системи період — т.з. точці біфуркації. Саме в цей, достатньо обмежений час система обирає шлях, напрям, вектор подальшого розвитку, що відбувається під впливом атракторів. Останні можна визначити як множина моделей очікуваного стану системи, яких теоретично може набути система під час змін. Таким чином, відмінністю даної тези є визнання множини альтернатив в процесі реформування, що, як правило, не враховується ініціаторами реформ. Тобто розвиток системи відбувається не просто під впливом реформи, а з огляду на можливість якогось одного із кількох векторів розвитку відповідно до можливих атракторів. Звідси реформа може бути прогресивною, але реалізованою у дуже неочікуваній альтернативі.

У свою чергу, природа вибору такої альтернативи повною мірою, як вважаємо, може бути описана теорією інституційних змін за певної інтерпретації останньої. Так, у суспільстві, у сукупності груп економічних агентів перемагає та модель атрактора, до якої тяжіють агенти, тобто норми, традиції, звичаї, правила даного атрактора виявляються найбільш зрозумілими і бажаними для більшості агентів. Водночас має право на існування і гіпотеза, коли вибір атрактора відбувається не у відповідності до бажань та намірів агентів чи їхньої більшості, а за складної непередбачуваної комбінації неефективних економічно факторів інституційного змісту (т.з. "прихованих" факторів). Звідси процес змін об'єктивно є доволі суперечливим на певному етапі, коли у суспільстві не зроблено остаточного вибору щодо атрактора, і можливо саме із цим пов'язана основна складність, драматичність реформування.

Опис загальної кількості атракторів на початку 90-х рр. виходить за межі цієї статті. На нашу думку, в цей час основними атракторами аграрного соціуму при реалізації ринкових ре-

форм були наступні: 1) рентоорієнтований тип поведінки; 2) виробничоорієнтований тип поведінки. Обидва терміни були апробовані з монографії приблизно за аналогічним змістом таких у автора [16]. З першим згаданим типом асоційовано негативний сценарій розвитку системи, який і було реалізовано. Інший представляє собою нездійснену на той час альтернативу, до якої повинні бути спрямовані заходи із корегування реформи на даний час.

По суті рентоорієнтований тип поведінки передбачає бажання агентів досягти стану усталеного отримання вигоди за рахунок ексклюзивного володіння якимись активами. Головним при цьому є та обставина, що агенти не витрачають (та уникають) зусиль та ресурсів на модернізацію системи, яка б передбачала підвищення її економічності чи соціальності. Рентоорієнтований тип може мати обмежену і "безболісну" для суспільства вигідність за умови, коли кількість агентів, що його наслідують, є відносно незначною. Натомість у ситуації, коли всі або більшість агенти діють за рентоорієнтованою мотивацією, у системі втрачаються можливості формування доданої вартості у цей спосіб. Тому деградація рентопобудованої системи у тривалому періоді виглядає закономірною, яскравим підтвердженням чого є пореформене вітчизняне сільське господарство.

Для суспільства безумовно більш вигідним є виробничоорієнтований тип розвитку, коли, не зважаючи на додаткові витрати ресурсів та часу (інколи досить значних) система набуває вищої продуктивності та ефективності, і в її межах формується значно вища додаткова вартість, яка — за певних умов — може мати соціальну спрямованість. Зрозуміло, що така система повинна складатися із агентів або їхньої більшості, які орієнтовані на подібний тип поведінки. Саме вибір типу поведінки і визначає характер розвитку та наслідки змін. Дуалізм вибору включає, відповідно, конструктивний (коли обирається виробничоорієнтований тип поведінки) чи опортуністичний зміст (коли обирається шлях, який супроводжується небажаним для суспільства сценарієм розвитку). Отже, у суспільстві напередодні реформ було уявлення про селяни різко підвищать свою економічну активність саме на основі зростання ефективності та результативності господарської діяльності, проте загалом цього не відбулося, а наявні позитивні економічні зміни після реформ були обумовлені зовнішніми для галузі джерелами, факторами, капіталами і т. ін.

Безперечно, виключно важливим є відповідь на питання чому обирається неефективний

Таблиця 1. Визначення основних груп агентів та опортунізму в аграрному соціумі

Основні групи агентів		Рівень економічної влади	Вектор очікуваних змін	Суспільні очікування (детермінанта <i>ідеальної</i> поведінки)	Детермінанта <i>реальної</i> поведінки	Сутність і причини опортунізму/ рівень опортунізму
Держава (уряд та його регіональні уповноважені)		Високий	Мінімізація впливу	Здійснення ефективної регулятивної політики, що матиме суспільне схвалення	Здійснення регуляцій за рахунок інтересів селян і сільських громад	Лобювання інтересів великого бізнесу і неефективний менеджмент. <i>Високий рівень опортунізму</i>
Місцева влада (сільські ради)		Низький	Максимізація впливу	Ефективний захист інтересів громад	Відсутність можливості та ініціатив до здійснення очікуваних функцій	Обмежені правові можливості і неефективний менеджмент. <i>Високий рівень опортунізму</i>
Бізнес	Великий	Високий	Максимізація впливу за умови конструктивної моделі поведінки	Створення повноцінних робочих місць, здійснення схвалених суспільством економічних та соціальних функцій відповідно до майнового статусу	Максимізація прибутковості за мінімізації соціальних функцій, тяжіння до рентоорієнтованого типу поведінки	Можливість реалізувати економічну владу без санкцій і бар'єрів, відсутність належних соціально-економічних умов та психологічний фактор. <i>Високий рівень опортунізму</i>
	Середній	Середній				
	Малий	Низький				
Економічно пасивний сегмент аграрного соціуму	Заможні прошарки	Низький	Максимізація впливу за умови конструктивної моделі поведінки	Зростання суспільно схваленої економічної активності	Тяжіння до рентоорієнтованого типу поведінки	Психологічний фактор <i>Високий рівень опортунізму</i>
	Середній клас	Низький				
	Бідні верстви	Низький	Зникнення	Зміна способу життя на економічно активний і суспільно схвалений	Пасивна, асоціальна поведінка рентного типу	
Громадські, конфесійні, політичні організації	Відсутня чітка диференціація	Низький	Максимізація впливу	Здійснення суспільно схвалених функцій, не детермінованих урядовими і бізнесовими інститутами	Тяжіння до політизації громадської діяльності за рентним типом поведінки	Відсутність досвіду, традицій, неефективний менеджмент. <i>Високий рівень опортунізму</i>

Джерело: авторські дослідження.

шлях розвитку (т. з. "інституційної пастки" [10, 15] якщо загалом у суспільстві існує уявлення про вигідність іншого. Адже для українського аграрного соціуму на початок реформ була в цілому доступна інформація про вищу ефективність та соціальну вигідність ринкової економіки, побудованої на реальній модернізації виробництва та економічних відносин. Зазначене потребує окремих досліджень у світлі опису суті реального впливу на інституційні зміни. Як гіпотеза може бути прийнята за гіпотезу теза про знову ж таки історично-інституційний зміст проблеми. Іншими словами, трагічна історія українського селянства зумовила відсутність у переважної більшості мотивів до підприємницької активності, обмежуючись скоріше самозабезпеченням.

Структуризація авторського підходу до аналізування проблеми опортунізму у вітчизняному аграрному соціумі представлена у таблиці 1. Це є зкорегованим варіантом, що був опублікованим у [11]. Таблиця побудована за алго-

ритмом дослідження, який передбачає логічно узгоджені етапи, а саме: 1) визначення груп агентів, що мають відношення до опортунізму; 2) визначення рівня їхньої економічної влади (свого роду відповідальності за опортунізм); 3) оцінювання бажаної зміни існуючого розподілу економічної влади; 4) визначення ідеального (бажаного) типу поведінки кожної групи агентів; 5) визначення реального типу поведінки; 6) оцінювання сутності опортунізму та його рівня.

Загалом, як вже зазначалося, при аналізуванні опортунізму потрібно диференціювати соціуму на основні групи агентів, де основним критерієм є наявність спільних мотивів (що і визначає спільний тип поведінки), а не кількісні ознаки групи. Саме у конфігурації таких груп та відповідної групової взаємодії і формується опортунізм як універсальне явище масового відхилення від очікуваного типу поведінки. У нашому випадку такими групами є: держава, бізнес (великий, середній та малий), аграрний

соціум (що не віднесений до класу підприємців) із поділом на заможний, середній та бідний прошарки, громадські організації.

Як бачимо (табл. 1), існує чітка невідповідність між бажаною та реальною поведінкою всіх без виключення груп агентів. Звідси можна стверджувати, що проблема дисфункцій реформ не є чимось штучним, привнесеним іззовні системи, а є радше органічно вмонтованим елементом моделі рента орієнтованої чи відверто антисуспільної поведінки всього соціуму. За нашими оцінками, діяльність всіх груп агентів характеризувалася високим рівнем опортунізму. Отже, навіть якщо реформа (зміни) є неконструктивною, у множині груп агентів, що не будуть діяти опортуністично, закономірною виглядатиме поява атрактору неопортуністичного змісту, що може визначити відповідно суспільно ефективний тип поведінки. І навпаки.

Окремо хотіли б зазначити, що запропонований у таблиці 1 алгоритм має конкретне прикладне значення, що дозволяє визначити наступне: 1) що слід змінити у конфігурації економічної влади стосовно посилення чи зменшення ролі окремих груп агентів, тобто перспективи соціальної стратифікації; 2) на що повинні бути спрямовані скореговані регуляції, виходячи із визначених особливостей прояву опортунізму у діяльності кожної групи агентів.

З огляду на поширену у сучасній економічній літературі дискусію про негативну роль агрохолдингів хотіли б підкреслити, що негативну модель економічного домінування великого бізнесу не є єдиною причиною існуючої ситуації. Окрім традиційно деструктивної в цілому, як вважаємо, національної аграрної регулятивної політики галузі, не менш важливим стало поширення рентаорієнтованого типу поведінки — щодо економічної активності та загалом способу життя — практично всіх груп селян. У нашому розумінні, рента представляє собою актив, який не потребує спеціальних зусиль для забезпечення отримання дивідендів від його використання/володіння. До класичних прикладів ренти при описі моделі опортунізму в аграрному соціумі України можна віднести найбільш поширену серед селян схему передачі земельних паїв у користування великому і середньому бізнесу. Ситуація, коли селяни отримують фіксований дохід (хоч і відносно незначний) від такої передачі земельних паїв, а не шукають альтернатив використовувати їх самотужки можливо більш прибутково, є яскравим прикладом опортунізму, що виражається на-

самперед у відмові від пошуку альтернатив. Тобто переважає бажання отримувати менше але надійно за дилеми "висока прибутковість та високий ризик — низька прибутковість та низький ризик". За всієї поваги до важкої праці селян, багатство у широкому тлумаченні цього терміну може бути створеним лише на основі забезпечення усталеного економічного зростання, що у свою чергу потребує досягнення моделі постійного підвищення продуктивності, ефективності, а, відтак, і соціальної результативності господарювання. Стратегія, що є відмінною від цієї, закономірно породжує злидні, песимізм, зневіру у змін, деградацію. Відповідальність за невдачі реформи повинна бути поділена як між реформаторами, так і соціумом.

Як свідчить практика, пересічна родина у сільському населеному пункті Центральної України, маючи декілька земельних паїв, наближається або й перевищує за землезабезпеченістю показники середньої ферми Західної Європи (близько 20 га). Тобто теоретично у 90—2000-х рр. пересічна українська сільська родина отримала безкоштовно земельний наділ, що дорівнює фермерському господарству ЄС. Причини того, що справжні фермерські господарства в Україні не стали основним сектором аграрної економіки традиційно зводяться у науковій літературі до наявності несприятливих законодавчих та соціально-економічних умов ведення малого бізнесу на селі. Однак ступінь лібералізації економічних відносин в Україні набагато, як вважаємо, перевищує аналоги у великій кількості інших країн (наприклад, КНР), де рентаорієнтована поведінка є скоріше виключенням. Ця сфера питань безпосередньо належить до факторів інституційної природи (в табл. 1 наведено назву "психологічні фактори"). Ця акцентуація означає, що селянство не слід розглядати як групу агентів, що — умовно кажучи — є об'єктом експлуатації і соціально-економічної сегрегації. В реальності претензії до типу поведінки українського селянства є не меншими аніж до психології і поведінки бізнесу чи держави. Відповідно інституційні зміни вимагатимуть і можуть бути реалізовані за взаємоузгодженого процесу зміни поведінки всіх груп агентів.

Емпіричне відображення економічної ціни опортунізму може бути ілюстрованим на прикладі цифр, наведених у таблиці 2. В даному разі представлено усереднення певної групи показників репрезентативного села Вінницької області на даний час. Наше бачення ґрунтується на припущенні про те, що реальний розвиток

Таблиця 2. Усереднені показники репрезентативної сільської громади

Показники	Реальний стан*	Ідеальний (потенційно можливий за сприятливих умов) стан
1. Чисельність населення, осіб	560/-	-
2. Частка населення непенсійного віку, %	67,0/75,0	85,0
3. Рівень зафіксованого безробіття, %	25,0/13,6	5,0
4. Кількість фермерів на 1000 жителів	1,0/1,4	2,5
5. Кількість офіційно зафіксованих приватних підприємств на 1000 жителів	1,4/1,8	до 30,0
6. Кількість бюджетних робочих місць, % до загальної чисельності працездатного населення	3,5/3,9	4,0
7. Кількість повноцінних робочих місць, створених у результаті діяльності агрохолдингів і середніх за розміром с.-г. підприємств, % до загальної чисельності працездатного населення**	5,0/6,8	15,0
8. Кількість повноцінних робочих місць, створених у результаті діяльності малого бізнесу, % до загальної чисельності працездатного населення**	17,0/21,0	близько 80,0

Примітки: * — у чисельнику — середні дані по області, у знаменнику — дані сільських громад з найкращими показниками по Жмеринському району Вінницької області; ** — за результатами експертного оцінювання.

Джерело: авторські розрахунки за даними статистичного щорічника по Вінницькій області.

українського села буде визначитися передусім за рахунок малого бізнесу. Таке бачення обумовлене останніми тенденціями на прикладі сіл Жмеринського і Вінницького районів Вінницької області за 2007—2015 рр., які яскраво продемонстрували відсутність істотного впливу діяльності агрохолдингів чи державних програм на стан сільських громад. Слід зауважити, що прогнозовані показники новостворених робочих місць стосуються постійних; у реальності до цього слід додати у 2—3 рази більшу кількість сезонних робочих місць. Особливо слід зазначити, що аналізування тренду розвитку ситуації за останні десятиліття дозволяє стверджувати, що перспективи розвитку сільських громад обумовлені насамперед ступенем активізації широко диверсифікованого малого бізнесу та капіталізації на основі фінансових потоків, що формуються саме в місцевих економіках. Використання цієї обставини у процесі корегування регулятивної політики представляється ключовим.

ВИСНОВКИ

Авторський підхід передбачав аналізування ринкових аграрних реформ на основі констатації глибинних, масових процесів, де окремі виключення з правила скоріше підтверджують загальні закономірності. Сьогоднішні суспільні претензії до наслідків останньої аграрної реформи в Україні відбивають по суті глибинний зміст явища опортунізму з боку практично всіх груп агентів як неочікуваного та небажаного сценарію модернізацій. За всіх самих виважених та логічних намірів реформаторів напередодні змін найбільш критичним виявилася реакція основних груп аграрного соціуму на

появу ринку та ринкових пріоритетів організації життя. Тому недоліком реформ слід вважати не початкову ініціацію до ринкових змін чи сам алгоритм її здійснення, а реакція аграрного соціуму. В свою чергу, прорахунком держави стала відсутність системи моніторингу, яка б своєчасно та адекватно визначала опортуністичні тенденції в аграрному соціумі та здійснювала відповідні корегування у регулятивній політиці.

Загалом же опортунізм, що є водночас економічним і біхевіористичним явищем, є найбільшою та досі не виправдано недооціненою загрозою будь-якого соціуму в період реформ. Звідси актуальність наукової ідентифікації даного явища.

Література:

1. Саблук П.Т. Стан і напрями розвитку аграрної реформи / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2015. — № 2. — С. 10—17.
2. Юрчишин В.В. До проблеми доведення до логічного завершення земельних та всіх інших сучасних аграрних перетворень / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. — 2009. — № 3. — С. 90—91.
3. Пасхавер Б.Й. Основні проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва / Б.Й. Пасхавер, Л.В. Молдаван, О.В. Шубравська // Економіка АПК. — 2012. — № 9. — С. 3—9.
4. Гайдуцкий П.И. Аграрная реформа Л.Д. Кучмы в Украине: историко-экономические аспекты / П.И. Гайдуцкий // Экономика АПК. — 2015. — № 1 — С. 5—11.
5. Малік М.Й. До питання сталого розвитку сільських територій / М.Й. Малік // Економіка АПК. — 2008. — № 5. — С. 51—55.

6. Современная идеологическая борьба: Словарь / Под общ. ред. Н.В. Шишлина; сост. С.И. Беглов. — М.: Политиздат, 1988. — 431 с.

7. Словник іншомовних слів / За ред. члена-кореспондента АН УРСР О.С. Мельничука. — К.: Головна редакція "Українська радянська енциклопедія", 1977. — 776 с.

8. Корнейчук Б.В. Институциональная экономика: учебное пособие для вузов / Б.В. Корнейчук. — М.: Гардарики, 2007. — 255 с.

9. Милгром П. Экономика, организация и менеджмент: В 2-х т. / П. Милгром, Дж. Робертс; Пер. с англ. Под редакцией И.И. Елисейевой, В.Л. Тамбовцева. — СПб.: Экономическая школа, 2001. — Т. 2. — 422 с.

10. Тамбовцев В.Л. Теории государственного регулирования экономики: учеб. пособие / В.Л. Тамбовцев. — М.: Инфра-М, 2009. — 158 с. (Учебники экономического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова).

11. Мороз О.В. Інституційні основи опортуністичних моделей поведінки в аграрній сфері України / О.В. Мороз, Н.П. Карачина, В.М. Семцов // Агросвіт. — 2015. — № 9. — С. 814.

12. Мороз О.В. Опортуністична діяльність в аграрному секторі України як конфліктоутворюючий фактор / О.В. Мороз, В.М. Семцов, Г.С. Кукель // Ефективна економіка. — 2014. — № 10. — Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua>

13. Мороз О.О. Контракты в аграрной экономике: реальность и перспективы: монография / О.О. Мороз, В.М. Семцов. — Винница: ВНТУ, 2011. — 188 с.

14. Арнольд В.И. Теория катастроф: монография / В.И. Арнольд. — М.: Наука, 1990, — 115 с.

15. Мороз О.О. Институційна система аграрної економіки України: монографія / О.О. Мороз. — Вінниця: УНІВЕРСУМ, 2006. — С. 253—280.

16. Карачина Н.П. Економічна поведінка машинобудівних підприємств: теорія, методологія, практика управління: монографія / Н.П. Карачина. — Вінниця: Книга-Вега, 2010. — 416 с.

References:

1. Sabluk, P.T. (2015), "Status and directions of development of agrarian reform", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 10—17.

2. Yurchyshyn, V.V. (2009), "To the problem of bringing to its logical conclusion the land and all other modern agricultural transformations", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 90—91.

3. Paskhaver, B.J. Moldavan, L.V. and Shubravs'ka O.V. (2012), "The main problems de-

velopment of agricultural production", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 3—9.

4. Hajdutskyj, P.Y. (2015), "Agrarian reform of L.D. Kuchma in Ukraine: historical and economic aspects", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 5—11.

5. Malik, M.J. (2008), "To the issue of sustainable development of rural areas", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 51—55.

6. Behlov, S.Y. and Shyshlyna, N.V. (1988), *Sovremennaiia ydeolohycheskaia bor'ba: Slovar [Modern ideological struggle: Dictionaries]*, Polytyzdat, Ukraine.

7. Mel'nychuk, O.S. (1977), *Slovyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words]*, Ukrain's'ka radians'ka entsyklopediia, Kyiv, Ukraine.

8. Kornejchuk, B.V. (2007), *Ynstitutsyona-l'naiia ekonomika: uchebnoe posobyie dlia vuzov [Institutional Economics: training manual for Universities]*, Hardaryky, Moscow, Russia.

9. Mylhrom, P. Elysevoj, Y.Y. and Tambovtseva, V.L. (2001), *Ekonomika, orhanyzatsyia y menedzhment [Economy, organization and management]*, 2nd ed, *Ekonomycheskaia shkola*, Saint Petersburg, Russia.

10. Tambovtsev, V.L. (2009), *Teoryy hosudarstvennoho rehulyrovanyia ekonomiky: ucheb. posobyie [Theories of the State regulation of the economy: training manual]*, Ynfra-M, Moscow, Russia.

11. Moroz, O.V. Karachyna, N.P. and Semtsov, V.M. (2015), "The institutional foundations of opportunistic behavior models in the agrarian sphere Ukraine", *Ahrosvit*, vol. 9, pp. 814.

12. Moroz, O.V. Semtsov, V.M. and Kukel, H.S. (2014), "The opportunist activity in the agricultural sector of Ukraine as a factor of conflict" *Efektivna ekonomika*, vol. 10, available at: <http://www.economy.nauka.com.ua> (Accessed 20 March 2016).

13. Moroz, O.O. and Semtsov, V.M. (2011), *Kontrakty v ahrarynij ekonomitsi: real'nist' i perspektyvy [Contracts in agricultural economics: reality and prospects]*, VNTU, Vinnytsia, Ukraine.

14. Arnol'd, V.Y. (1990), *Teoryia katastrof [Catastrophe theory]*, Nauka, Moscow, Russia.

15. Moroz, O.O. (2006), *Instytutsijna systema ahrarynoi ekonomiky Ukrainy [Institutional System of Agricultural Economics Ukraine]*, UNIVERSUM Vinnytsia, Ukraine.

16. Karachyna, N.P. (2010), *Ekonomichna povedinka mashynobudivnykh pidpriemstv: teoriia, metodolohiia, praktyka upravlinnia [The economic behavior of the machine-building enterprises: the theory, methodology, practice management]*, Knyha-Veha, Vinnytsia, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 04.04.2015 р.*